
ПРИВАТНОСТ У ВИРТУЕЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Весна Ињац

Народна библиотека Србије, Београд

UDK 024:342.738]:004.056

Сажетак

Заштита приватности није нова тема, она има своју дугу историју, укорењена је у међународном и националним правима. Право на приватност представља једно од основних људских права, оно је у темељу човекове слободе. Приватност подразумева потпуну личну слободу, независност појединца, његов дигнитет, интегритет, духовност, веру. Човек има право да буде сам, да се дружи са људима које сам одабере, да буде ослобођен надзора и надгледања. Информациона приватност подразумева човеково право на контролу персоналних информација. Међутим, са брзим развојем технологија и настанком новог виртуелног окружења тема заштите приватности поново постаје изузетно актуелна. У овом раду аутор покушава да укаже на бројне технолошке претње које могу да угрозе право на приватност, на постојеће нове активности влада, приватног и комерцијалног сектора, који могу да доведу у питање ову темељну човекову слободу. Савремене библиотеке, као изузетно значајне јавне установе, свакако морају да учествују у стављању под надзор нових технологија за надзор.

Кључне речи: право на приватност, технологије за надзор, законске основе заштите личности, библиотеке и заштита приватности.

Шта је приватност?

Приватност је једно од основних својстава човекове личне слободе.¹ Она подразумева аутономност, достојанство човека, његову духовност, поверење, слободу, право на анонимност. У језичким речницима, приватност се обично дефинише као нешто што припада некоме, нешто што се односи на неког појединца, нешто лично или сопствено. „Приватна ствар“ је оно што припада појединцу, што је његово неotuђиво лично власништво. Приватно власништво представља власништво појединца над оним стварима које он поседује. Ту свакако морамо имати у виду не само власништво над материјалним стварима, већ и над оним духовним, односно интелектуално власништво.

¹ Овај рад представља прерађену и допуњену верзију рада под истим насловом који је изложен на Међународном скупу „Интелектуалне слободе и савремене библиотеке“, одржаном у Београду 2003. године, и који је објављен у зборнику с тог скупа (ISBN 86-80267-63-5).

Постоје одређена спорења између различитих теоретичара у погледу тога да ли је приватност универзална људска потреба или не. Неки теоретичари сматрају да приватност никако није универзална људска потреба, а аргументе налазе у томе да у старом или средњем веку људи и нису изражавали потребу за приватношћу, јер су живели у заједницама у којима је целокупан живот био заједнички, односно вођен отворено пред очима свих других припадника заједнице. Друга група теоретичара пак сматра да корене људске потребе за приватношћу можемо да нађемо и у Библији, Перикловој Атини и да је, сходно томе, приватност универзална људска потреба која своје корене има и у најстаријим облицима људских заједница.

Аутор Мајкл Горман² сматра да је човеку потребна приватност у просторном и информационом смислу. „Свима нама потребна је приватност у просторном и информационом смислу. Наша просторна приватност даје нам право да будемо сами, да се дружимо само с онима с којима сами то желимо, и да будемо слободни од надзора. Наша информационо приватност даје нам право да контролишемо личне информације, да своја претраживања, коришћење информација и записаног знања задржимо само за себе, да нас у том коришћењу нико не надгледа“. Овај исти аутор такође је и заступник идеје да приватност није универзална људска потреба, већ потреба настала током историје и развоја друштва: „Почињемо да схватамо да је историја друштва циклична и да киберпростор сасвим подсећа на средњевековно село – на место на којем је приватност била непозната“.

Ауторка Хелен Нисенбаум³ приватност назива „острвом личне аутономије“ или „човековом потребом за интимношћу личног идентитета“. Она је један од аутора која човекову потребу за приватношћу смешта још у стари век, односно аутор који приватност сматра човековом универзалном потребом.

Свакако ћемо се сложити с постојањем човекове потребе за приватношћу, било да она јесте или није универзална људска потреба. Али се исто тако морамо сложити и с чињеницом да су у свакодневном животу ствари које изгледају тако очигледне изузетно тешко оствариве, јер нису легално гарантоване или практично достижне због низа политичких, економских, социолошких или технолошких околности.

Поверљивост као термин појављује се упоредо с термином приватности. И поверљивост је такође од суштинског значаја за човекову интелектуалну слободу. Без поверљивости личних података о појединцу није могућа ни заштита човекове приватности. Када је реч о библиотекама, да бисмо заштитили слободу и приватност корисника морамо да водимо рачуна о поверљивости библиотечких записа о корисницима, о поверљивости коришћења библиотечких извора, као и о поверљивости библиотечких записа уопште. Сваки библиотечки корисник има право на приватност и поверљивост, и ту до изражаја посебно долази етичка одговорност библиотекара, односно професионални етички кодекс.

Организације и законодавство

Многе националне, регионалне и међународне организације у својим актима истичу потребу

² Michael Gorman: Privacy in the digital environment – issues for libraries. – IFLA Conference, Boston, 2001 (www.ifla.org)

³ Helen Nissenbaum: Protecting privacy in an information age: the problem of privacy in public. – *Law and Philosophy*, 1998, no. 17. – стр. 560.

заштите свих човекових слобода и права, а међу њима и права на приватност.

Уједињене нације још у Универзалној декларацији о људским правима, усвојеној 1948. године, истичу потребу заштите човековог права на приватност. У члану 18 Декларације стоји следеће: „Сваки појединац има право на слободу мишљења, савести и вероисповести; то право укључује слободу промене вере или веровања, и слободу, било самостално или у заједници с другим појединцима, у приватном или јавном животу, на испољавање своје вере или веровања у учењу, пракси, раду или посматрању“. У члану 19 исте декларације више се истиче право на слободу изражавања: „Сваки појединац има право слободног изражавања и мишљења; то право укључује слободу задржавања личног мишљења без сметњи или последица, слободу пријема и саопштавања информација и идеја кроз било који медиј и без обзира на границе“⁴. Бечка декларација о људским правима и акциони план усвојени су на Светској конференцији о људским правима одржаној у Бечу 1993. године,⁵ и заправо представљају наставак и проширење Универзалне декларације о људским правима Уједињених нација из 1948. године.

Европска унија 1995. године доноси „Директиву о заштити података.“ EBLIDA⁶ (European Bureau for Library, Information and Documentation Associations – Европски биро библиотечких, информационалних и документационих удружења), најпознатија европска асоцијација библиотечких удружења, 2000. године усваја „Водич о библиотечком законодавству и политици у Европи“, у којем своје место има и право на приватност. У одговору радној групи Европске

комисије током израде Документа о заштити података и правима на интелектуалну својину 2005. године, у документу EBLIDA-а наведено је следеће: „Као и сама радна група, и EBLIDA са забринутошћу посматра потенцијалне могућности система за управљање дигиталним правима да доведе и до супротних утицаја на приватност појединца. Уколико такав систем пређе границе наведених циљева, онда се библиотечки корисници, и уопштеније сви корисници дигиталне грађе, могу наћи у ситуацији да сами не поштују законе о ауторским правима, али и у ситуацији сталног надзора над њиховим коришћењем дигиталне грађе. Уколико електронски систем за управљање ауторским правима заправо надзире сваки појединачни чин читања, слушања или посматрања грађе на Интернету, онда су европски принципи о заштити приватности нарушени у забрињавајућем степену“.

Секција IFLA-е за Слободан приступ информацијама и слободу изражавања (FAIFE – Free Access to Information and Freedom of Expression) такође је 2002. године објавила свој званичан документ у којем су дати основни принципи заштите човекових слобода – „Декларација о библиотекама, информационалним сервисима и интелектуалној слободи“. У том документу помиње се и приватност корисника: „Библиотеке и информационални сервиси морају да гарантују сваком кориснику тајност и поштовање приватног живота, било да се ради о информацијама које корисник тражи или добија, о документима које користи, позајмљује, набавља или их предаје“.⁷

Унесков Манифест о јавним библиотекама,⁸ усвојен 1994. године, такође представља један од релевантних

⁴ Универзална декларација о људским правима, Уједињене нације, 1948. – www.un.org

⁵ За више информација погледати веб адресу http://en.wikipedia.org/wiki/Vienna_Declaration.

⁶ Погледати веб презентацију EBLIDA-e – www.eblid.org.

⁷ Погледати веб презентацију IFLA/FAIFE – Слободан приступ информацијама и слободу изражавања - <http://www.ifla.org/faife/policy/iflastat/gldeclar-cs.pdf>.

⁸ Погледати веб презентацију Унескоа - <http://www.unesco.org/webworld/libraries/manifestos/libraman.html>.

званичних докумената који укључује и човеково право на приватност. OECD (Organization for Economic Cooperation and Development – Организација за економску сарадњу и развој) издала је још 1981. године „Водич о заштити приватности и прекограничном протоку личних података“.⁹ Тај документ је на конференцији OECD у Отави 1998. године допуњен, усклађен с новим информационим окружењем и објављен под новим називом „Декларација о заштити приватности на глобалној мрежи“.

Навешћемо још неке од значајних докумената међународних организација који наводе и човекове слободе и права: „Европска конвенција о заштити људских права и фундаменталних слобода“ (Рим, 1950), „Конвенција о правима детета“ (Уницеф, 1990), „Водич о заштити компјутерских персоналних датотека“ – препорука за израду националних водича о заштити приватности (Уједињене нације, 1990), „Директива о заштити појединаца у погледу обраде личних података и њиховом кретању“ (Европска унија, 1995), „Европска директива о заштити приватности у телекомуникацијама“ (Европска унија, 1997), „Европска повеља о људским правима“ (Европска унија, 2000), „Европска директива о ауторским правима“ (Европска унија, 2001), „Директива о заштити приватности у електронским комуникацијама“ (Европски парламент, 2002), „Конвенција о криминалу у кибернетском простору“ (Европска Унија, 2002), „Декларација о слободи изражавања на Интернету“ (Савет Европе, 2003), „Декларација о заштити права у дигиталном окружењу“ (WIPO, Светска организација за заштиту интелектуалне својине, 2002), „Директива о прикупљању података и њиховој обради у електронским комуникацијама и на јавним мрежама“ (Европски парламент и Европски савет,

2006), „Извештај о унапређењу сигурности и заштити људских права и слобода на Интернету“ (Европски парламент, март 2009).

Поред тога, постоје и многе друге међународне и националне професионалне организације или библиотечка удружења која су објавила званичне документе о заштити човекових слобода. Национални уставни закони, правилници и кодекси такође су документи у којима се наводе људске слободе и права. Помињу се они и у појединачним националним кривичним законима, законима о интелектуалној својини, о ауторским и сродним правима, законима о медијима и о јавном информисању, библиотечким законима и етичким кодексима. Борци за заштиту људских слобода и права су многобројни и налазе се и у Хелсиншком одбору, PEN клубовима, у удружењима издавача, грађана, уметника, писаца, новинара, политичара, правника, адвоката, библиотекара.

И према самом набрајању свих организација или званичних докумената у којима се наводе слободе и права грађана, види се да се о томе много води рачуна у самом законодавству, и међународном и појединачним националним. Ипак смо у свакодневном животу сви сведоци честог кршења свих тих законских аката, односно честог нарушавања људских слобода и права.

Наш Устав

Устав Републике Србије, донет 2006. године, такође гарантује све слободе и права грађанима. Између осталог, у члану 42 говори се о заштити личних података: „Зајамчена је заштита података о личности. Прикупљање, држање, обрада и коришћење података о личности уређују се законом ... Свако има право да буде обавештен о прикупљеним подацима о својој личности, у складу са законом, и право на судску заштиту због њихове злоупотребе“.

⁹ Погледати веб презентацију OECD-а - http://www.oecd.org/document/18/0,2340,en_2649_34255_1815186_1_1_1_1,00.html.

Наводимо још неке чланове о слободама и правима грађана из Устава Републике Србије¹⁰. Члан 19: „Јемства неотуђивих људских и мањинских права у Уставу служе очувању људског достојанства и остварењу пуне слободе и једнакости сваког појединца у праведном, отвореном и демократском друштву, заснованом на начелу владавине права“.

Члан 23: „Људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите. Свако има право на слободан развој личности ако тиме не крши права других зајамчена Уставом“.

Члан 24: „Људски живот је неприкосновен. У Републици Србији нема смртне казне. Забрањено је клонирање људских бића“.

Члан 25: „Физички и психички интегритет је неповредив. Нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима без слободно датог пристанка“.

Члан 41: „Тајност писама и других средстава комуницирања је неповредива. Одступања су дозвољена само на одређено време и на основу одлуке суда, ако су неопходна ради вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, на начин предвиђен законом“.

Приватност се у различитим изведеницама појављује у дванаест чланова Устава, али ћемо овде поменути само оне чланове у којима се помиње у смислу заштите приватности грађанина као појединца:

Члан 32 везан је за право на правично суђење: „...Јавност се може искључити током читавог поступка

који се води пред судом или у делу поступка, само ради заштите интереса националне безбедности, јавног реда и морала у демократском друштву, као и ради заштите интереса малолетника или приватности учесника у поступку, у складу са законом“.

Члан 43, везан за слободу мисли, савести и вероисповести: „...Свако је слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници с другима, као и да приватно или јавно изнесе своја верска уверења“.

Члан 79, везан за право на очување посебности: „Припадници националне мањине имају право: на изражавање, чување, неговање, развијање и јавно изражавање националне, етничке, културне и верске посебности...на оснивање приватних образовних установа“.

Члан 82, везан за економско уређење: „Економско уређење у Републици Србији почива на тржишној привреди, отвореном и слободном тржишту, слободи предузетништва, самосталности привредних субјеката и равноправности приватне и других облика својине“.

Члан 86, везан за равноправност свих облика својине: „Јемче се приватна, задружна и јавна својина... Постојећа друштвена својина претвара се у приватну својину под условима, на начин и у роковима предвиђеним законом“.

Члан 88, везан за земљиште: „Коришћење и располагање пољопривредним земљиштем, шумским земљиштем и градским грађевинским земљиштем у приватној својини је слободно“.

Члан 90, везан за заштиту потрошача: „...Посебно су забрањене радње усмерене против здравља,

¹⁰ „Устав Републике Србије“. – *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006.

безбедности и приватности потрошача, као и све нечасне радње на тржишту“.

Занимљиво је напоменути да је Устав из доба Милошевићеве апсолутистичке владавине имао један члан који је изричито штитио право на приватни живот: „Људско достојанство и право на приватни живот човека су неповредиви“. (Устав Републике Србије из 1990. године, члан 18). Такав експлицитан члан о заштити човековог приватног живота не постоји у новом Уставу из 2006. године.

Закон о заштити података о личности

Скупштина Републике Србије усвојила је 2008. године „Закон о заштити података о личности“.¹¹ Овај Закон представља наставак и разраду неких чланова о људским слободама и правима из Устава Републике Србије. У њему је прецизно дефинисано шта се подразумева под личним подацима, на који начин се лични подаци могу прикупљати, обрађивати и користити, којим методама се спроводи заштита личних података и којим мерама се кажњава незаконито коришћење личних података грађанина. Према овом закону сваки грађанин има и права на обавештење о обради личних података, као и на увид, копију и исправке и брисање података уколико су они нетачни.

Наводимо неке чланове из овог закона:

Члан 1: „Заштита података о личности обезбеђује се сваком физичком лицу, без обзира на држављанство и пребивалиште, расу, године живота, пол, језик, вероисповест, политичко и друго уверење, националну припадност, социјално порекло и статус, имовинско стање, рођење, образовање, друштвени

положај или друга лична својства. Послове заштите података о личности обавља Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, као самосталан државни орган, независан у вршењу своје надлежности“.

Члан 2: „Циљ овог закона је да, у вези с обрадом података о личности, сваком физичком лицу обезбеди остваривање и заштиту права на приватност и осталих права и слобода“.

Члан 3, тачка 1: „Податак о личности је свака информација која се односи на физичко лице, без обзира на облик у коме је изражена и на носач информације (папир, трака, филм, електронски медиј и сл.), по чијем налогу, у чије име, односно за чији рачун је информација похрањена, датум настанка информације, место похрањивања информације, начин сазнавања информације (непосредно, путем слушања, гледања и сл., односно посредно, путем увида у документ у којем је информација садржана и сл.), или без обзира на друго својство информације“.

Члан 16: „Подаци који се односе на националну припадност, расу, пол, језик, вероисповест, припадност политичкој странци, синдикално чланство, здравствено стање, примање социјалне помоћи, жртву насиља, осуду за кривично дело и сексуални живот могу се обрађивати на основу слободно датог пристанка лица, осим када законом није дозвољена обрада ни уз пристанак“.

Члан 31, Заштита личности: „Ако се објављивањем податка у јавном гласилу и публикацији повреди право или правно заштићен интерес лица, повређено лице може захтевати од одговорног уредника и издавача јавног гласила обавештење о подацима који се о њему обрађују, увид у податке и копију“.

¹¹ „Закон о заштити података о личности“. – Службени гласник Републике Србије, бр. 97/2008.

Члан 53, Изношење података из Републике Србије: „Подаци се могу износити из Републике Србије у државу чланицу Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података Савета Европе“.

Кодекс библиотекара Србије

Друштво библиотекара Србије усвојило је на својој Годишњој скупштини, одржаној у Врњачкој Бањи 1998. године, Кодекс библиотекара Србије. Овај кодекс је изузетно значајан акт за целокупну библиотечарску професију, донет је по узору на сличне професионалне кодексе усвојене у другим земљама, и не може му се много приговорити. Једино што је евентуално било потребно учинити јесте његово усклађивање с новим информационим или виртуелним окружењем, новим дигиталним информацијама и медијима. Библиотечарско друштво Србије, које је обновило своје активности од 2005. године, основало је и Комисију за професионалну етику и интелектуалне слободе. Комисија је заседала више пута, за потребе израде нацрта новог кодекса преведени су кодекси других земаља (чешки, холандски, словеначки). Нацрт новог Кодекса прошао је и јавну расправу у библиотечкој заједници Србије, те је сада остало само да се он усвоји.

Наводимо неке ставове из важећег Кодекса који имају универзалну вредност¹²:

„Дужност библиотекара је да служи знању и универзалном људском праву на образовање, науку и културу“.

„Библиотекар темељи однос према кориснику на праву и поштовању, без обзира на расну, националну, верску, политичку и класну припадност и, истовремено, штити његово право на приватност“.

„Библиотекар обезбеђује највиши ниво услуга, залаже се за слободан проток информација и искључује сваки облик цензуре“.

„Библиотекар стручно попуњава библиотечке збирке, благовремено обрађује грађу, чува је и брине о њеној заштити, и омогућује потпуну доступност публикација и информација“.

„Библиотекар не злоупотребљава професију и положај за личну корист и не наноси штету кориснику и установи“.

Убрзан развој технологија и приватност

Предвиђања никада нису била захвалан посао. У историји је много већи број оних појединаца који су се у предвиђањима преварили, него оних чији је бар део предвиђања остварен. Много је занимљивих, често и духовитих погрешки у предвиђањима. Професор Универзитета у Оксфорду рекао је 1878. године да ће се електрично светло када се заврши Светска изложба у Паризу угасити и да га нико више неће ни помињати. Председник данас светски познате информатичке компаније IBM изјавио је 1943. године да светском тржишту ни у будућности неће бити потребно више од пет компјутера. Председник Корпорације Digital Equipment рекао је 1977. године да уопште не види разлог зашто би неко желео да има компјутер код своје куће.

Предвиђања су посебно незахвална у данашње доба, у којем смо сви сведоци неслаушеног и убрзаног развоја нових технологија. Информатичари из Силиконске долине, они који данас представљају управо ону информатичку светску елиту која нам

¹² Библиотечарство на крају века. 4: Стандардизација библиотечке терминологије; Кодекс библиотекара Србије; Документи: зборник радова / Четврто саветовање библиотекара Србије, Врњачка Бања, 1998. – Београд: Библиотечарско друштво Србије, 1999. – 126 стр. – (Едиција Библиотекар; књ.4) . – стр. 115–116.

свакодневно доноси неке технолошке иновације, дошли су до закључка да сва предвиђања о развоју технологија могу да се сведу на највише две године, иако неки од њих тврде да чак и таква предвиђања уопште не могу да буду поуздана. Напросто, људски ум који креира и иновира отишао је далеко испред оног који предвиђа.

Међу весницима развоја исувише је много оних који технологију оптужују за нарушавање човекових слобода и права и који у свом песимизму наговештавају врло лошу будућност у погледу могућности заштите тих права. Њихов је став да ће развој технологија бити погубан за заштиту човекових слобода. Срећом има и умерених весника будућег развоја технологија и њиховог утицаја на човекове слободу и права. Ти умеренији аутори сматрају да технологија сама по себи није ни добра ни лоша, да је неутрална, да она свакако може да допринесе развоју друштва, али да њено коришћење треба држати под контролом. Технологија није непријатељ приватности, већ је то њена злоупотреба. Нове технологије су данас у примени посвуда – у влади, економији, култури, науци, уметности, библиотекама.

Ми данас живимо у друштву у којем тежимо ка све већој приватности и ка све већој употреби информационих технологија. Те наше двоструке тежње заправо представљају прави парадокс. Ту се јавља конфликт интереса између жеље за приватношћу и жеље и потребе за коришћењем информационих технологија у свакодневном животу. „Сви смо ми одушевљени новим онлајн сервисима, они постају наш прозор у свет, у филмове, потрошачке услуге, у разговор с нашим пријатељима. Реалност је да исто тако то може да буде и прозор ка унутра“.¹³ Своје

личне податке ми дајемо када отварамо банковни рачун, кад идемо код лекара, када поручујемо књигу, када купујемо авионску карту, кад се уписујемо у библиотеку. Листа места на којима остављамо своје податке бесконачна је, а тиме и могућности злоупотребе таквих информација. Неки појединци чак добровољно одбацују приватност, сви знамо за постојање егзибиционизма на Интернету.

Џорџ Орвел је 1949. године објавио своју славну књигу „1984“. Књига је представљала метафору и критику стаљинистичког тоталитарног државног уређења. Међутим, временом је то постала култна књига многих који управо у развоју технологија виде претњу заштите појединца, његових слобода и права. Многи су се питали када ће доћи тренутак када ћемо моћи рећи да живимо „орвеловско доба“. Данас је доста оних који сматрају да је Орвел већ превазиђен и да ми сви већ живимо у времену у којем тотални манипулатори масама и технологијама побеђују. „Основна карактеристика тоталитаризма јесте повреда приватности. Појединац у тоталитарној држави лишен је приватности како би се уништила његова слобода“.¹⁴ Информације о човеку појединцу шире се у дигитално доба и без његове сагласности. Масовни досијеи налазе се у јавним изворима. Информативни досијеи о физичким лицима представљају праве маркетиншке руднике. Технички је већ могућ виртуелни надзор сваке активности једног Интернет корисника. „Свеvideћи и свезнајући Велики брат“ из Орвеловог „Министарства истине“ као да већ бди над нама. Многи се плаше да ће будућа електронска диктатура сваком појединцу наметнути електронску сервилност.

У свету је у области економије у току напредовање тренда „one-to-one маркетинга“, односно развоја трговине на принципима персонализације односа

¹³ Michael Gorman: Privacy in the digital environment – issues for libraries. – IFLA Conference, Boston, 2001 (www.ifla.org)

¹⁴ Marc Rotenberg: Preserving privacy in the information society. – IFLA Conference, Boston, 2001 (www.ifla.org)

понуђача и клијента. И на Интернету се појављује исти тренд, различитим корисницима нуде се различити сервиси у складу с њиховим потребама, односно у складу с њиховом „личношћу“. Многи Интернет провајдери понудиће својим корисницима врло специфичне услуге, али ће пре тога тражити да корисници попуне различите формуларе, односно да оставе низ својих личних података, често и врло интимних. Тренд пружања специфичних услуга за кориснике у складу с њиховим личним профилем, односно тренд персонализације односа понуђач–корисник појављује се све више и у библиотекама.

Виртуелно окружење и претње заштити приватности

У новом виртуелном, или како га другачије зову дигиталном, електронском, мрежном окружењу различити појединци, институције и организације заједнички су власници датотека с личним информацијама о појединцима. “Револуција се неће састојати у прикупљању података – не тражите узалуд ТВ камере у својим спаваћим собама – већ у обради и анализи већ постојећих, добровољно датих информација”.¹⁵

Према важећим законима, декларацијама, правилницима и кодексима, готово да нема разлике између коришћења података у виртуелном или реалном окружењу. Институције, и оне реалне и оне виртуелне, могу да користе личне податке само уз дозволу појединца на којег се подаци односе. Готово све институције, и оне реалне и оне виртуелне, које се баве прикупљањем, чувањем и коришћењем личних података имају обавезу да објаве одређене принципе о коришћењу тих података, било неку

врсту кодекса о приватности или декларацију о заштити података. Чување и коришћење личних података морало би да буде регулисано законом. Злоупотреба личних података морала би да буде санкционисана. Препорука великих међународних организација јесте оснивање националних агенција за заштиту приватности.

Иако разлике између реалног и виртуелног света у погледу коришћења и заштите личних података нису велике, ипак се мора признати да су разлике знатне ако се имају у виду све могућности злоупотребе података када се њихова циркулација одвија аутоматским путем. Сасвим је другачије било када је циркулација података била неаутоматска и када су подаци били бележени искључиво на папиру. Када је реч о библиотекама, препорука је великих библиотечких удружења да се подаци о циркулацији докумената редовно бришу. Међутим, мало је оних библиотека које се тих препорука држе. Библиотеке данас имају могућност да у целости и електронски надгледају коришћења књига, часописа, приступе веб страницама својих корисника. Свима познати „колачићи“ („cookies“) на Интернету заправо и служе томе да корисник, који се једном пријавио на одређену веб локацију, после буде праћен и да се аутоматски бележе подаци о њему. Све се то чини из наводно „добрих“ намера, да би се кориснику пружиле специфичне услуге, али се ти подаци често користе, а да се корисник и не пита за дозволу. Тако обични корисници Интернета најчешће и нису свесни да их надгледају када посећују, рецимо, веб презентацију најпознатије виртуелне књижаре на свету Amazon.com.

Ми данас живимо у ери електронских картица; пластичне електронске картице користе се посвуда – у банкама, болницама, осигуравајућим друштвима, библиотекама, маркетима. Однедавно се користе и биометријске технологије у изради картица.

¹⁵ Helen Nissenbaum: Protecting privacy in an information age: the problem of privacy in public. – *Law and Philosophy*, 1998, no. 17. – стр. 563.

Наиме, на картицама је постало могуће забележити отисак прста, зеницу ока, лице и глас корисника картице. Личне особине појединца претварају се у математичке алгоритме који се складиште на чипу. Многи песимисти сматрају да је веза генетике и информационих технологија најопаснија претња човековој слободи. Ако дођемо и до тога да седозволи бележење наше генетске формуле на чипу, односно генома, онда разлози за страх заиста постоје. Јер оно што се једном забележи на компјутеру никада се не губи, компјутер никада не заборавља, сваки притисак на типку може да се надгледа. Контрола ума основ је за настанак менталног тероризма. Неки аеродроми у свету већ су увели коришћење скенера за зенице, оправдање је претеће нарастање тероризма у свету, а главни аргумент да је таква контрола појединаца врло једноставна и безбедна. Једино о чему чувари наше безбедности у тим случајевима нису размишљали јесте управо угрожавање наше слободе. Неки аутори се с правом питају да нисмо на прагу будуће трампе, када ће људи бити приморани да своју приватност мењају за своју безбедност. "Пошто су информације које се анализирају добровољно дате, сви људи су на неки начин саучесници у насиљу над њиховом сопственом приватношћу".¹⁶

Угрожавање човекове приватности посебно долази до изражаја у домену у којем превладавају комерцијални, трговински и тржишни интереси. Тржиште постаје највећа претња човековој слободи и нарушавању његовог права на приватност. На том неумољивом и суровом тржишту човеку се чак нуди и могућност да за одређену услугу продаје личне информације, и није мало оних који су чак спремни да на тако нешто пристану, који сматрају

да имају право на продавање личних информација. У Америци се 1991. године на тржишту умало појавио CD-Rom „Тржиште“. Његов произвођач је била позната фирма Lotus, а на њему су се налазили лични подаци о 120 милиона становника Америке. Срећом, захваљујући свесности малог броја појединаца и њиховој борби за заштиту човекових слобода, дистрибуција овог CD-а је била забрањена. У великим супермаркетима корисници добијају мале упитнике, сасвим наивно их испуњавају, а и нису свесни да тај мали упитник и подаци дати у њему заправо представљају реални извор за надзор над њима. Неки чак иду и даље од тога, на основу рачуна и списка намирница које је купио одређени клијент сами праве такозване „персонализоване датотеке“, којима се користе у маркетиншке и рекламне сврхе и потом своје клијенте, без њихове дозволе, опседају којекаким новим и повољним понудама. Парола којима се ти нови менаџери продаје служе јесте „кажи ми шта једеш, рећи ћу ти ко си“. Неки нови библиотечки менаџери служе се сличном пароллом – „кажи ми шта читаш, рећи ћу ти ко си“. Ускоро ћемо тако постати криви и због саме чињенице што читамо, јер да не читамо, не би било ни прилике да се улази у наше приватне животе.

Сви смо већ безброј пута чули констатацију да свет после 11. септембра 2001. године и терористичког напада на Њујорк и Вашингтон неће више бити исти. И свима нам се често учини да је то празна парола. Међутим, свет се заиста мења. Многи су данас далеко спремнији него пре 11. септембра да зарад безбедности жртвују своју приватност и слободу. И не само појединци, многе институције у свету, из жеље за заштитом и безбедношћу, потпуно заборављају да би ту још нешто требало заштитити – човекову слободу и приватност. Европска унија је у свом акционом плану под именом „eEurope 2005“ дала предлог за оснивање Агенције за контролу и сигурност Европске мреже. У часопису „Економист“

¹⁶ Helen Nissenbaum: Protecting privacy in an information age: the problem of privacy in public. – *Law and Philosophy*, 1998, no. 17. – стр. 572.

1999. године појавило се отворено питање „Да ли смо сведоци краја приватности?“, а закључак је био крајње песимистичан: „Навикнимо се на то“. Још даље у песимизму иде аутор Мајкл Доналд Кирби када каже да је „заштита приватности немогућа, а можда и непотребна“.¹⁷

Сједињене Америчке Државе су после терористичких напада издале „Patriot Act“ чији би основни циљ требало да буде заштита и безбедност грађана. Члан 215 тог акта даје много већа овлашћења федералним истраживачима у истраживању и приступу библиотечким фондовима, књигама, компјутерским записима. Америчко библиотечко удружење (ALA – American Library Association) и сва друга библиотечка удружења широм Америке тражили су заштиту и изузеће из тог закона. Њихови захтеви били су на расправи у Конгресу већ непосредно после усвајања Патриотског закона. Међутим, борба је била дуга и тешка – тек у марту 2006. године Закон је промењен и он сада садржи неке ставове значајне за заштиту приватности корисника и за библиотечку заједницу Америке. Ипак амерички библиотекари се и даље залажу за реформу законодавства везаног за заштиту приватности корисника и настоје да образују грађане у погледу њихових основних права. „У америчкој библиотечкој заједници још увек постоји консензус о томе да није успостављена равнотежа између грађанских слобода и интереса националне безбедности и да та неравнотежа представља претњу правима библиотечких корисника“.¹⁸

У Женеви је 2003. одржана прва фаза, а у Тунису 2005. године друга фаза Светског самита о информатичком друштву на којима су учествовали државници из целог света, па и из Србије. Организатор Самита биле су Уједињене нације. На самитима се расправљало и о односу националне безбедности и заштите приватности у контексту борбе против тероризма, о контроли Интернета, легитимизацији управљања Интернетом. У Женеви је донета Декларација о принципима и акционом плану развоја информатичког друштва, а у Тунису су све земље потврдиле своју подршку том стратешком документу.¹⁹ У Декларацији се потврђује да на Интернету сваком човеку морају бити обезбеђене темељне слободe и људска права у складу с Бечком декларацијом. У документу се набрајају многа права, али не и право на приватност. У Тунису је такође основан и Међународни форум за управљање Интернетом.²⁰ Његова улога је да помогне Генералном секретару Уједињених нација да спроведе циљеве са Светског самита о информатичком друштву, тј. да створи простор за дијалог учесника и доносилаца одлука из целог света у погледу политике развоја Интернета. Форум сваке године одржава конференцију у другој земљи – прва је била већ 2006. у Грчкој, друга 2007. у Бразилу, трећа 2008. у Индији, а 2009. године конференција ће бити одржана у Египту. Основни циљеви Форума су да изради препоруке о кључним елементима управљања Интернетом, о његовој самоодрживости, безбедности, стабилности и развоју, о превазилажењу дигиталног јаза, о размени информација и примера најбоље праксе, итд. Део активности Форума усмерен је и на питања везана за коришћење и могуће злоупотребе Интернета, с посебним акцентом на појединачног свакодневног корисника и његова основна људска права.

¹⁷ Michael Donald Kirby: Privacy protection – a new beginning. – Justice of the High Court of Australia. - <http://www.pcpd.org.hk/english/infocentre/files/kirby-paper.doc>

¹⁸ Погледати чланак Барбаре Џонс „The USA PATRIOT Act Redux: An Example of the Impact of National Security Legislation on Libraries“, објављен у овом броју Гласника НБС.

¹⁹ За више информација погледати веб странице Самита (WISIS – World Summit on the Information Society) <http://www.itu.int/wsis/documents/index2.html>.

²⁰ За више информација погледати веб странице Форума (IFG – Internet Governance Forum) <http://www.intgovforum.org/cms/>

Како заштитити личне податке?

Данас се све чешће говори о манипулацији и злоупотреби личних података, о насиљу и инвазији у приватност. „Моћ забадања носа у туђу приватност је демократизована... Најподеснији модел заштите грађана од технолошки асистираних инвазија на приватност јесте скуп принципа који треба да заштите индивидуалну аутономију у дигиталном добу”.²¹

Да би заштита личних података доиста била могућа, не сме се дозволити постојање писаних личних информација које на било који начин представљају тајну. Сваки појединац мора да има право увида у информације уписане у личне датотеке, као и у коришћење његових личних података. Он такође мора да има право исправке података у својој личној датотеци, као и могућност да спречи да се лични подаци дати за једну намену користе за другу намену. Неки аутори сматрају да се заштита личних података може постићи и самим поштовањем „контекстуалног интегритета персоналних података”, односно да они подаци који су дати лекару, ту једино и остају записани, да се они дати библиотекару користе само у те намене.

Организације које креирају, одржавају, користе или шире записе о личностима морају да осигурају поузданост података, њихово искључиво наменско коришћење, оне морају да спрече злоупотребу и манипулацију. Заштита приватних података понајмање је решена у пословним односима. Послодавац има право да контролише радника у сваком погледу. Негде он чак има право и да радницима забрањује слање електронске поште и коришћење Интернета, снимање датотека на дискове

и слично. И све то се не сматра кршењем права и слобода, јер је радник потписао уговор о запослењу у којем су чак и такве појединости наведене.

Надзор над технологијама за надзор

Већ смо поменули коришћење биометријских технологија у изради нових електронских картица. Биометријска идентификација као могућност за човека данашњице представља на неки начин и фасцинацију, али изазива и изузетно снажну анксиозност. Човек се заправо највише плаши могућности да га неко прати антропометријским сигнаlima. На тржишту је све више нових модела миникамера, мини компјутера, софтвера за препознавање гласа (VRP – Voice Recognition Program), за препознавање лица (FRP – Face Recognition Program). Под изговором да је видео надзор изузетно средство за контролу криминала, камере се постављају посвуда, без дозволе или упозорења оних који се посматрају. У том погледу изузетно је упечатљива књига Дејвида Флаертија „Заштита приватности у друштвима свеопштег надзора” (UNC Press, 1992, ISBN 0807843520) у којој он даје преглед стања у Америци, Француској, Канади, Немачкој и Шведској. Технологије за надзор нису више привилегија само владе, полиције, корпорација, данас и родитељи надзиру децу, послодавци запослене, професори студенте. Помоћу мобилног телефона могуће је лоцирати појединца било где у свету (GPS – Global Positioning System). У неким земљама камере се постављају на јавним местима. Кажу да у Монаку више уопште нема крађа откако су камерама покрили цео град-државу. Сличним моделом све више се користе и службе безбедности у Америци и Великој Британији. Камере новог типа CCTV (Closed Circuit Television) постављају се на улицама, у станovima, школама, болницама, библиотекама. Камера за видеонадзор све више постаје икона личне сигурности. Видеонадзор се препоручује и као део националне инфраструктуре.

²¹ Huard Rajngold: *Privatnost*. - *Danas*, додатак *Com_Media*, среда 20. новембар 2002.

Према актуелном пројекту у Великој Британији сви аутопутеви ће у скорој будућности бити покривени видео камерама за надзор. Ни парламент ни медији уопште не постављају питање да ли ће тиме бити угрожена човекова приватност, већина актера те нове камере виде као интегрални део урбаног окружења. Неки аутори чак сматрају да видео надзор представља пети архитектонски прикључак, после уградње гаса, струје, воде и телекомуникационих каблова, сада се свуда уграђују и CCTV камере. Изградња националне CCTV мреже представља план у многим земљама.

Заштита је могућа?

И поред свих претњи, за које се човеку може учинити да долазе од саме технологије, ипак се треба вратити на почетак и признати да је технологија сама по себи неутрална. Јер ако технологија може да створи све те механизме надгледања, она исто тако може да створи и различите облике заштите и анонимности појединца. Томас Едисон је још давно рекао да „што човек креира својом руком, он може и да контролише својом главом“.

Сви знамо за постојање сигурносних система за финансијске трансакције преко Интернета. Ако је ту могућа заштита приватности и поверљивости личних података, онда је она могућа и у свим другим подручјима. Већ постоје одређене технологије које гарантују заштиту приватности. PET техника (Privacy Extracting Techniques) омогућава искључење свих личних података, чак и када су они дати, као и потпуну анонимност комуницирања у виртуелном окружењу. Технологија P3P (Platform for Privacy Preferences) омогућава кориснику да сам одреди ниво приватности и количину личних података које жели јавно да објави. Технологија ECMS (Electronic Copyright Management System) нуди низ техничких решења за заштиту личних података, као

што су кодови, тагови, дигитални отисци прстију, идентификатори личних података, дигитални печати. Овом технологијом омогућава се контрола кретања дигиталних дела која су заштићена ауторским правима. Технологија ТТР (Trusted Third Party) омогућава приступ информацијама чије је коришћење ограничено и врло скупо, али уз поштовање уговора и давање одређених личних података. Морамо признати да је анонимност идеална технологија за заштиту приватности, јер се ту појединцу пружа могућност да сам бира где ће и како комуницирати. Ипак анонимност је и основно оружје такозваних „спамера“, односно оних нових технолошких хакера-терориста чији је задатак да адресу одређене особе засипају нежељеним и бројним порукама.

На мрежи постоји и Информациони центар за електронску приватност (EPIC – Electronic Privacy Infomation Center)²² на којем је дат онлајн водич о свим тренутно доступним средствима за заштиту приватности на Интернету, од алатки за заштиту електронских порука, преко различитих софтвера за анонимну навигацију на мрежи, HTML филтера, скривање „колачића“ о корисницима, до заштите хард дискова, корисничких имена и лозинки. EPIC је истраживачки центар, основан у Вашингтону још 1994. године, с намером да привуче интересовање јавности на питања грађанских слобода и права на приватност у виртуелном окружењу. Посебно су занимљиве актуелне теме о заштити приватности корисника на Google-у и Facebook-у. EPIC такође објављује и значајна дела о заштити приватности, као и годишње извештаје у којима су дати прегледи случајева угрожавања приватности на мрежи по појединим земљама. У књизи EPIC-а „Приватност и људска права 2006“ (*Privacy and Human Rights 2006*,

²² Погледати презентацију EPIC на адреси <http://epic.org/privacy/tools.html>.

ISBN:1-893044-28-9, 1150 стр.) дат је по први пут у свету свеобухватан преглед стања у домену заштите приватности за седамдесет пет земаља.²³

Библиотеке и приватност

Сваки библиотечки корисник мора да има право на приватност и поверљивост личних података које даје на коришћење библиотечком особљу. „Библиотеке би морале да буду отворене за све, осим за цензоре”.²⁴ Поверљивост библиотечких записа и статистике о коришћењу библиотечких извора нису најзначајније оружје у борби за заштиту приватности, али су ипак значајни, и у моралном и у практичном погледу. У слободном и отвореном друштву грађанин и корисник морају да имају поверења у јавне институције – које и постоје због њега. Корисник мора да има слободу приступа информацијама, слободу читања текстова и посматрања слика, слободу мишљења и изражавања. Ако библиотека надгледа његов рад, она му одузима сва та права и слободе. Нико нема права да сазна да професор књижевности чита љубавне романе, да срећно ожењен човек чита књиге о разводу, да пијаниста слуша хип-хоп. Ако желимо кориснику да понудимо “персонализоване услуге”, морамо га о томе благовремено обавестити, односно морамо га упозорити да ћемо његове личне податке користити да бисмо могли да му пружимо одређене специфичне услуге. Тек ако се корисник с тим сложи, библиотека има право да послује и на тај начин. Све друго би представљало грубо кршење људских слобода и права, као и професионалног кодекса библиотекара.

Сваки библиотекара мора да познаје законске

оквире заштите приватности. Он мора да зна да ли су циркулација и други библиотечки записи заштићени и поверљиви, да ли је право на приватност различито за различите медије, да ли је право на приватност различито у односу на старост или статус библиотечког корисника. Библиотекар мора да води рачуна о томе да сви корисници имају право приступа свим информацијама. Он мора да зна да ли је уопште дозвољен надзор над приступом информацијама и под којим условима приватност може да буде нарушена. Библиотекар по сваку цену мора заштитити приватност свог корисника, било да је реч о малолетним или одраслим корисницима. Сва референсна питања и захтеви морају да буду поверљиви.

Сви формулари који се користе у раду с корисницима, требало би да штите идентитет корисника. Сви библиотечки записи о корисницима требало би да буду уништени када њихова улога у радном процесу престане да постоји. Када се ради о статистичким студијама о корисницима, требало би избрисати везу између имена и прикупљених информација. Унутар једног већег библиотечког система требало би увести различите степене сигурности и привилегија за различите професионалне хијерархијске односе. Запис о циркулацији би требало да се обрише када се материјал врати. Једном обрисани записи не би требало да се враћају и поново користе. Кориснички и библиотекарашки кодови не би смели да буду једноставни и лаки за откривање. Неовлашћено коришћење система мора да буде спречено, а сигурност компјутерске мреже мора бити обезбеђена. Не сме се због ограничених системских ресурса ограничавати приступ корисницима. Пожељно је да се користе анонимне електронске адресе за електронске упитнике. Библиотеке би морале да умеју да спрече упаде хакера и нелегално коришћење извора заштићених ауторским правима. Пожељно је да је осигурана

²³ Погледати књигу на адреси <http://epic.org/phr06/>.

²⁴ Carrie Gardner: Fact or fiction: privacy in American libraries. – ALA, 2002. – www.cfp2002.org/proceedings/proceedings/gardner.pdf

потпуна поверљивост и сигурност процесирања података. Сваки библиотекар, и сам као појединац, морао би да мисли на слободу других појединаца; сваки корисник такође би увек морао имати на уму слободу другог корисника. „Морално и законски, оно што појединац чита или информације које тражи не тиче се никог другог осим њега самог”.²⁵

Ипак и у библиотекама је могућа злоупотреба личних података о корисницима. Неки новинар може да дође и да тражи податке о неком кориснику због јавне или званичне истраге, али библиотекар има пуно право да му такве податке не да. Неки безбедносни агент може да дође и да се интересује шта све чита одређен корисник, али библиотекар опет има право да му не пружи такве информације. Факултетски професор може да пожели да провери свог студента и литературу коју он користи, али библиотекар није обавезан да му те податке да на увид. Неки научник може да пожели да провери свог колегу, да сазна да ли је он плагирао неког другог научника, али библиотекар не сме да му помогне да до таквих информација дође кроз ишчитавање личних датотека о том кориснику. Библиотекар на информационом пулту не би требало да од корисника тражи његове личне податке пре него што му пружи услугу. Родитељ може да пожели да види шта његово дете чита, али библиотекар не би требало да му пружи такве податке. Полиција доћи и затражити податке о кориснику, иностраном предавачу, осумњиченом, али такви подаци не би требало да јој буду дати на увид. Познато је да је FBI од универзитетских библиотека осамдесетих година тражила податке о читалачким навикама иностраних научника, што је стварало велике муке америчким библиотекарима. Нивои заштите компјутерског система у библиотеци често су

слаби, те су хакерски упади врло једноставни, због чега треба подићи ниво заштите система. Неке библиотеке грађу о контроверзним темама често држе по страни, и њу је могуће консултовати само уз идентификацију корисника. То би требало избацити из библиотечке праксе. Такође се поставља питање да ли библиотекари имају право да надгледају своје кориснике када они користе Интернет и да ли имају право да филтрирају садржаје на Интернету. Библиотека не би смела да објављује студије о корисницима с личним подацима, нити статистичке студије у којима лични подаци нису избрисани. Свака библиотека би требало да објави званичан акт или декларацију о заштити приватности и поверљивости података својих корисника.

* * *

У данашње доба појам слободе постао сувише истрошена реч. Разлози за то су разнородни и многобројни: и историјски и политички, и економски и квазифилозофски, и идеолошки и технолошки. Оправдање не постоји. Слободи је потребно повратити смисао и пуноћу. Бојим се да такво што није могуће учинити неким великим потезима, глобалним одлукама, испразним паролама. Надам се да је то могуће учинити малим актима, свакодневним деловањем, уз помоћ „малих” људи, свесних појединаца. Слободан ум је предуслов. Он се стиче знањем. Знање се налази у књигама, и оним папирним и оним дигиталним. Књиге се налазе у нашим библиотекама, и оним реалним и оним виртуелним. И ми библиотекари можемо понешто на том пољу учинити. То је и наша обавеза и наша дужност. Можемо отворити врата ка знању за све људе, појединце, наше грађане и наше кориснике. А књиге ће већ саме њихов ум учинити слободним, научити их шта је слобода мишљења и изражавања, индивидуална и интелектуална слобода, слобода

²⁵ Garoogian, Rhoda. 1991. "Librarian/Patron Confidentiality: An Ethical Challenge." *Library Trends* 40, 2003, p. 216–33.

Весна Ињац

веровања, вредновања или хтења, слобода говора и штампе, слобода уметничког стваралаштва, слобода да се буде сам и да се живи по сопственом нахођењу. Научиће их да истинска слобода свакако не значи самовољу, произвољност, неоправданост, разуданост, већ и дужност, пре свега, дужност поштовања слободе другог, обавеза поштовања приватности сваког човека.

Vesna Injac
Privacy in Virtual Environment

Abstract

The protection of one privacy is not a new subject, it has its long history, rooted in the international and national laws, as well. The

right to privacy is one of the basic human right, and is deeply founded in human freedom. It means complete personal freedom, personal independence, its dignity, integrity, spiritual being and religion. One has the right to be alone, to choose the people one wants to be with, to be free from supervision and constant overview. The freedom to information is applied on human rights to control ones personal information. But in the ever growing world of new technologies, and with the creation of new virtual environment, the issues on protection ones privacy becomes very important today. The author is pointing out numerous technological threats that could destroy basic right to privacy, existing new activities of government, private and commercial sector, that could easily threaten the mere existence of human freedom. Contemporary libraries, as very important public institutions, have to participate in the process of controlling these new technologies.

Key words: right to privacy, supervising technologies, legislation on protection of individuals, libraries and protection of privacy.